

**VELLS MODELS PER A TEMPS NOUS. L'HABITATGE BURGÈS A
CERVERA**

per M. Teresa Martínez de Sas, catedràtica d'història contemporània de la UB

1- Protagonistes i escenaris

L'ampli debat historiogràfic i els diferents corrents interpretatius sobre la formació i consolidació de la burgesia confirmen que aquest grup social estava del tot afermat i amb ple vigor a Catalunya a la fi del segle XIX i començaments del segle XX. La seva projecció social i el seu protagonisme s'estenien, amb petites variants, per tot el Principat i comportaven la imposició de sistemes econòmics i culturals propis que, al seu torn, encoratjaven noves alternatives polítiques. La vella ciutat de Cervera, capital de la comarca de la Segarra i protagonista de certs episodis que poden apuntar a la seva inclinació cap a la resistència als canvis al llarg del vuit-cents, va arribar al final de la centúria albergant notables famílies burgeses, algunes amb una considerable projecció en la vida cultural catalana de començaments del segle XX. Carme Bergés retrata en aquesta publicació, l'origen, vinculat a la possessió de terres, d'una d'aquestes tradicionals famílies de la Segarra, els Duran i Sanpere, a la qual es podrien afegir altres noms que van aconseguir el seu ascens social mitjançant el comerç o la indústria de vins fins a la crisi finisecular per continuar, posteriorment, basant la seva activitat en la recuperació de l'olivera i del cereal, mai abandonat totalment en aquelles terres de secà que van formar part de les quals Enric Tello (1995) ha qualificat com "la Catalunya pobra". La consolidació d'aquestes famílies va derivar algun dels seus membres cap a les professions liberals, fins i tot les de "nova creació" entre les quals destaca la de registrador de la propietat que neix com a tal amb la Llei Hipotecària de 1861.

Cervera, situada estratègicament i ben comunicada per carretera i ferrocarril amb Barcelona i Lleida, des de mitjan segle XIX, va mantenir la seva població de més de quatre mil habitants, amb poques variacions, des de meitats del vuit-cents fins al primer terç del segle XX. Aquest fet confirma, entre altres aspectes, que la burgesia cerverina va anar buscant alternatives de negocis no solament en èpoques de bonança, sinó en moments de crisi, i que va ser capaç de substituir la puixant indústria de vins arran de la crisi de fi de segle per altres activitats industrials, vinculades a la producció agrària i servides per una classe obrera poc nombrosa però amb capacitat d'arrelament i poc inclinada a l'emigració a altres centres del país amb més potència

industrial. Una altra qüestió serà la situació de la comarca que va iniciar, en línies generals, un important i imparabile descens demogràfic.

A altres nivells, com ha apuntat el professor Tello, caldria situar les opcions de la burgesia ceriverina, que, després de l'enfonsament de la viticultura, va apostar de nou pel conreu de cereal en plena crisi europea, provocada per l'afluència de cereals de potents productors americans o d' Austràlia. No obstant això, aquesta opció va servir perquè aquests nous sectors s'inclinessin cap a una agricultura inserida en el capitalisme industrial i perquè els grups acomodats i vinculats a aquestes activitats econòmiques poguessin tenir continuïtat.

Aquesta burgesia de la terra, de la indústria o del comerç, a la qual es va sumar un petit nombre de professionals liberals i que estava vinculada a un nucli semiurbà, va adoptar, com la de tants altres llocs, unes formes de vida pròpies del seu estatus i que la diferenciaven dels sectors artesanals, camperols o obrers que formaven el teixit de les classes populars de la localitat. Un dels aspectes vitals amb més projecció va ser el de l'habitatge, ja que va servir per projectar a l'exterior el potencial econòmic d'aquest grup social i mostrar-ho amb ostentació a la resta d'habitants del poble. Però l'habitatge, la casa, no es pot entendre sense les persones que hi viuen, la qual cosa introdueix una nova variant: la família. En aquest cas, una modalitat de família que va anar buscant i establint els seus elements característics que va tractar d'imposar a altres sectors socials, entre els quals destaquen aquells que consideraven subalterns i que seguien altres pautes de funcionament que podrien entorpir la imposició del nou sistema socioeconòmic, estretament associat al seu naixement i perdurabilitat com a protagonista de la nova societat.

Entre els nous hàbits socials estesos dins aquest grup i estretament vinculat a l'habitatge, a la casa, hi havia "el rebre", la visita, que va ser causa i resultat de múltiples adaptacions als nous habitatges burgesos, als quals es va aconseguir combinar de forma peculiar i nova els espais públic i privat. També, i amb unes conseqüències de gran abast, l'habitatge va ser l'escenari material

de la nova concepció burgesa de les dones, que, finalment, quedarien relegades a l'espai privat, del qual començarien a sortir gairebé un segle després mitjançant un llarg procés de conscienciació i de ruptures personals.

2- Conceptes i mètodes

Alguns dels conceptes ressenyats –família, habitatge, canvi social- són rics en significats i definicions, fins i tot poden ser abordats des de diferents disciplines i, si s'analitzen conjuntament, amplien el seu significat de tal manera que serveixen de base per oferir una anàlisi històrica que abasti no solament la dimensió social, sinó els àmbits econòmic, polític i cultural. Són aspectes fonamentals per a la ciència històrica i poden contribuir a la construcció d'una història que ha estat més teoritzada que posada en pràctica: la història total. Fins i tot, amb un punt de partida, en aquest cas, d'àmbit local, el de la ciutat de Cervera, ja que el subjecte i l'objecte històric són generalitzables, tal com va assenyalar Giovanni Levi. Fins i tot més, per aquesta via la història local pot quedar inserida en la història universal. D'altra banda, aquests conceptes tenen una projecció al món actual, per aquest motiu compleixen abastament amb una de les finalitats de la història: ajudar a la comprensió del present en el qual aquestes realitats, família i habitatge, hereves i continuadores dels postulats burgesos són una de les grans qüestions que afecten i preocupen el conjunt de la societat. Cervera amb la seva contínua evolució i les seves fites característiques. Les famílies burgeses amb les seves pràctiques de relació, el seu “viure” -la casa, l'habitatge, la llar-. El moment triat, l'època contemporània. Comptem amb un trio prou ampli per poder analitzar un procés de canvis que va il·luminar una nova era en la història i suficientment important per transformar-se en un capítol decisiu de la seva història i de la Història.

És convenient l'aclarir les interaccions entre els significats de *família*, *casa*, *habitatge* però no tant per plantejar o reflexionar sobre una discussió lingüística, sinó per ressaltar-ne la dimensió històrica. En l'època medieval, el terme *família* apareix a les Partides, concretament a la setena, amb el significat següent: “*Familia se entiende el señor della, e su mujer, e todos los que biuen*”

so el sobre quien ha mandamiento: assi como los fijos e los siruientes, e los otros criados.” En l'època moderna es va seguir mantenint l'autoritat de l'home i identificant família amb el lloc on s'habitava, *domus*, la casa, que esmenta Antonio de Nebrija (1441-1522). Nebrija va utilitzar la paraula llatina *domus* (casa, pàtria) i no l'altra paraula llatina *casa*, - que, naturalment, existia, però que tenia un significat diferent a l'actual, ja que originàriament servia per designar barraca o cabanya. Aquesta és una mostra més que les paraules tenen vida i no són estàtiques. Aquest sentit es va continuar conservant fins al segle XXI, moment en el qual apareixen alguns canvis: es manté la vida en comú, sense especificar el lloc –casa- i se suprimeix l'autoritat d'home buscant una forma més igualitària (Diccionari de la Llengua Espanyola. Real Acadèmia Espanyola, 1956 i 2001).

La primera constatació és l'estreta vinculació entre família i el lloc que habita: **domus*, casa, dues paraules que indiquen lloc de recer per a les persones. Aquesta acció, la d'acollir-se, és tan important per a l'espècie humana que ha anat buscant altres paraules per designar-la: estatge, llar, habitació, habitatge. També amb arrels seculars, la paraula *habitatge* que, fins i tot, és un derivat directe de *viure*, la situació per excel·lència de les persones, s'ha anat generalitzant per designar l'acció d'aixoplugar-se, acollir-se, residir... I en aquesta acció, la institució de la família ocupa un lloc decisiu. Condiciona i és condicionada per la dimensió espacial; un espai que, vist des de l'angle de residència del grup familiar, està vinculat i repercuteix tant en aspectes d'organització social com en l'àmbit econòmic, especialment en amplis períodes de la història en els quals la casa era una unitat de producció. Té també incidència en l'àmbit cultural ja que manté una sèrie de valors que impregnen i són impregnats per les diferents vinculacions religioses, jurídiques o de costums. I també influeix en la dimensió política, ja que l'expressió i l'aplicació del poder tracta d'apropiar-se d'institucions, especialment de les més esteses i arrelades per estendre el seu control. La família ha ampliat el seu significat, ha anat evolucionant i evolucionarà encara més, però, com assenyala Goody, l'espècie humana cerca sempre fórmules per reproduir-se i cuidar dels seus descendents (Goody, J., 2001, 13).

3- Cap a una història de l'habitatge

Així com els estudis sobre la família ocupen un lloc destacat en la investigació històrica, l'interès per l'estudi de l'habitatge ha seguit un ritme més lent, encara que els últims anys estan sorgint aportacions modèliques. Aquestes noves investigacions, amb suggeridors plantejaments, tracten de fer-se un lloc entre els nombrosos investigadors que han tractat la qüestió des de l'arquitectura, la geografia, la història de l'art, l'antropologia, la sociologia, la filosofia o la medicina, per citar només les disciplines més excel·lents, Franco Rubio, G. (2009), Tatjer, M. (2001), Arias González, L. (2003 i 2006). Aquestes noves aportacions posen de manifest l'atractiu que, també per als historiadors, té aquest capítol decisiu en la vida de les persones. Les seves aportacions ajudaran a entendre fites essencials en l'evolució de les mentalitats i a trencar tòpics, originats per tractar de veure amb els ulls d'avui les “maneres de fer” d'ahir. Sembla clar que també la Història, influïda anys enrere per una sèrie de circumstàncies ideològiques, entre les quals va destacar el pes de les línies tradicionals d'investigació vinculades al poder, a l'economia o alguns aspectes socials, tracta d'inserir entre els seus objectius d'investigació i interpretació un tema que és d'especial transcendència en la nostra societat i que cal donar respostes al nostre present des de la reflexió sobre el passat.

Per abordar alguna de les dimensions des de les quals es pot enfocar l'estudi de l'habitatge és bo recordar-ne dues grans concepcions filosòfiques: la de Kant i la de Heidegger (Capel, H. 2005, 38-40). El primer va definir l'habitatge com a “bastió enfront de l'horror i el no-res”. Es va fixar especialment amb la casa com a refugi, en la seva capacitat de guardar. Aquesta definició ens permet apropar-nos a la casa com a estoig, com a caixa de seguretat contraposada a l'obert i, potser, forçant una mica les relacions, ens permet reflexionar sobre l'extern i intern de les cases; dit d'una altra manera, sobre la casa com a objecte material amb totes les implicacions que hi té l'art. És evident, però, que l'art està directament influït per la mateixa evolució de la societat i que també és un capítol important d'aquest complex apartat que alguns historiadors han batejat com a “mentalitats”.

La concepció kantiana també ens permet rastrejar, a través de l'evolució històrica, la concepció de l'habitatge com a refugi i, com a contrapartida, fora d'ella, el no-res, el desemparament, la fi. Heidegger va completar aquesta reflexió posant l'accent en l'aspecte de l'espacialitat, entesa com a dimensió essencial de la vida humana. Aquesta idea ha obert estudis sistemàtics sobre les relacions entre les persones i l'espai i ha esquitxat també l'habitatge. En l'àmbit de la història, hi ha molt d'aquesta relació en la síntesi realitzada per Michelle Perrot en la seva aportació a l'obra, dirigida per Duby, *Història de la vida privada*, i també de forma original i profunda Roger Chartier ha tractat aquest aspecte. De totes maneres, a l'hora d'abordar aquesta qüestió és convenient situar-se en el moment estudiat i tal com ho entenien i vivien els grups burgesos. Per a ells l'espai públic era el que estava fora dels murs de la casa.

Però encara es pot anar més enllà, ja que com ha recordat Capel des de la geografia: "La casa és el més important que molta gent adquireix o construeix en la seva vida", és "un testament personal i social" (Capel, H., 2005, 39). En aquesta línia es podria afegir que és el reflex, la projecció de les persones que l'habiten i també de qui la dirigeix, la cuida i com aquesta tasca, en la seva major part, ifins als nostres dies, l'han realitzat les dones: l'estudi de la casa, de l'habitatge, està estretament vinculat a l'estudi de les dones.

4- El trànsit a la contemporaneïtat

La teoria més acceptada sobre l'inici i l'evolució de la vida urbana insisteix en la parquedat dels canvis des del seu inici fins a l'època contemporània. En línies generals, fins al segle XVIII-, l'existència humana s'havia desenvolupat en espais polivalents i amb molt pocs objectes. És evident que va haver-hi moments històrics en els quals es van produir canvis que van afectar els habitatges i les ciutats, entre els quals sobresurt el període històric conegut com el "Renaixement", però aquests canvis ni van afectar ni van canviar directament el sistema de vida, la forma de viure del 99% de la població.

L'inici de la contemporaneïtat, situat a la fi del segle XVIII, corre paral·lel a l'engegada del sistema liberal capitalista que va ser causa i efecte d'importants canvis. Aquests van ser més evidents en l'àmbit econòmic i també en el polític i més lents en l'entorn social i cultural. No obstant això, van anar incidint en l'habitatge i, naturalment, entre els qui l'habitaven, que solien ser nuclis familiars. El creixement econòmic de la segona meitat del segle XVIII va modificar a l'alça els hàbits de consum en l'àmbit general europeu i les seves zones d'influència i va incidir en aquest fenomen, que és conegut com a revolució industrial. D'uns anys cap aquí s'està relativitzant la tradicional estirada produïda pels tèxtils, en concret pel cotó, i es relaciona més l'enlairament amb el consum de productes variats per part d'una població en constant augment i amb incipients possibilitats de consum, ja que els canvis van afectar també el sector agrícola que, al seu torn, va produir també excedents i, encara que van ser molt minvats, es van destinar en part a l'adquisició de variats utensilis. Va augmentar, doncs, la producció de múltiples objectes de poc valor (estris de cuina, de taula, d'equipament essencial de la casa, d'activitats de la llar: agulles de cosir, agulles, fils, cintes...), als quals, indubtablement, es va afegir l'augment en el consum de tèxtils de cotó que va anar substituint la llana i que presentava múltiples avantatges sobre la tradicional fibra animal. La triple revolució agrícola, industrial i demogràfica va suposar l'èxode del camp als nuclis urbans, que van augmentar considerablement la seva població. El desenvolupament d'aquests canvis va afectar, com no podia ser d'una altra manera, els habitatges: els habitatges antics es van fraccionar i es va intensificar l'ús del sòl, per tant, va elevar el seu preu i es va anar convertint en un bé preuat en el qual calia invertir. I qui ho va fer va ser la burgesia, classe emergent que va anar augmentant el seu potencial econòmic i que, per diverses vies, va aconseguir ser un dels sectors socials beneficiats dels canvis de tinença de la terra –i de l'espai urbà– propiciats per les disposicions liberals i que es coneixen amb el nom genèric de procés desamortitzador. En aquesta línia de suport a aquests grups emergents hi ha la promulgació de lleis que van incidir en la llibertat d'arrendaments, que van accelerar la renovació dels edificis urbans (Martínez de Sas, M. T., 2006).

El trio integrat per la burgesia emergent, pel seu potencial econòmic i per la seva influència, cada vegada més gran, en l'àmbit polític va repercutir també en l'habitatge. En aquest àmbit és convenient recordar que, de forma general, en l'occident europeu –inclosa la França “revolucionària”- es va produir una simbiosi, per la via del pacte, entre les classes socials privilegiades. El resultat va ser que la burgesia va tractar d'ennobrir-se i la noblesa d'aburgesar-se. Aquest procés va originar que la burgesia pretengués assimilar-se i imitar el vell estament nobiliari, especialment, en les formes i sistemes de vida. La casa, l'habitatge burgès, va ser, doncs, una adaptació als nous temps dels antics palaus nobiliaris.

També la consolidació d'aquest nou grup social, que aviat va poder cobrir les seves necessitats bàsiques, va ser capaç de crear i aplicar a la vida quotidiana conceptes nous per a amplis sectors socials, tals com el luxe i el confort, que es van convertir en senyals d'identitat de la nova burgesia i que van contribuir a aprofundir les seves diferències amb els grups populars. Juntament amb aquestes adquisicions de caràcter material, la nova burgesia va fer seu i va donar contingut al concepte de *privadesa*, fenomen de llarga durada, relacionat amb l'individualisme i que va anar també causa i efecte dels canvis operats en la família i en l'habitatge, amb especial incidència en la vida de les dones. Com a mínim, tots aquests elements van influir en la redefinició de l'organització familiar i de l'espai domèstic i van afectar, no solament les persones, sinó la forma de vida de les persones.

5- L'habitatge com a objecte material

La lectura, l'explicació que des de la història s'ha de fer de l'habitatge, no es pot limitar a analitzar detingudament els materials o els tipus constructius dels habitatges burgesos ni a fer un recompte de les habitacions, de la seva grandària i situació o dels objectes que hi havia. Tampoc a fer una lectura pseudocientífica de les innovacions tècniques que es van anar adoptant en els habitatges burgesos. Aquest recompte o descripció, solament seria una pàgina literària escrita amb més o menys fortuna i, a tot estirar, podria guardar-se en

les lleixes on s'arxiven les produccions dels folkloristes vuitcentistes. Potser, des de la història, convindria fer una lectura de tots aquests aspectes tenint molt present el subjecte que incideix directament o indirecta en l'elecció d'una o una altra forma de viure. Cal no oblidar que l'habitatge és una de les manifestacions externes de la cultura o, si es vol, de la mentalitat d'una època concreta, d'un grup social concret o d'uns individus que l'habiten. Per tant, hi ha una interacció contínua entre l'àmbit ideològic i material. Tant els espais com els objectes com l'acceptació d'innovacions, per citar només tres aspectes, estan carregats d'ideologia i són ideologia. Són l'expressió, el símbol d'una forma de pensar i de fer; en definitiva, són creacions culturals amb significats precisos. Per posar només un exemple, l'extensió de la balconada no és solament la posada en pràctica d'una idea constructiva que pugui embellir o trencar la monotonia d'una façana. Amb la balconada s'aconsegueix veure el carrer i participar en l'espai públic sense barrejar-se amb el poble i estar i ser vist en una posició de superioritat. I, com veurem més endavant, l'extensió i la multiplicació de les balconades va ser un dels signes d'identitat de l'exterior dels habitatges burgesos.

Capel (2005, p.125-130) estableix dos models habituals de cases burgeses: l'aïllada i envoltada de jardí, situada preferentment fora de les ciutats (encara que aquest tipus d'habitatge va ser bastant comú fins i tot a les grans ciutats) i l'habitatge dins d'un edifici de pisos situat en els nous eixamples o als principals carrers de la ciutat. En els nuclis semiurbans, com el cas de Cervera, hi ha una adaptació d'aquests models a causa del tradicional disseny de les edificacions i de l'urbanisme del lloc. Després d'un llarg procés evolutiu que va incidir, com anem indicant, en els diferents àmbits de les maneres de fer humanes, els habitatges burgesos es van concentrar als principals carrers i es van edificar o van remodelar sobre els edificis existents, de manera que molts d'aquests habitatges no van ser pròpiament cases aïllades, ni tampoc el típic pis, més o menys senyorial, situat en un edifici veïnal. L'habitatge tipus de la burgesia cerverina era el que estava format per un edifici de tres plantes, situat a la zona antiga del nucli urbà de la vila. Les remodelacions o reconstruccions de les antigues cases familiars, realitzades la majoria a la segona meitat del

segle XIX, van anar fixant una sèrie d'elements comuns en aquests habitatges que permeten certes generalitzacions.

En l'àmbit exterior es van continuar utilitzant materials duradors que s'aplicaven a les façanes però que també incidien en la fonamentació i en la coberta dels edificis, que guanyaven en resistència i aïllament del mitjà exterior. L'avantatge de l'ús d'aquests materials consistia en el fet que eren menys vulnerables als incendis i també podien servir de preventiu per a pestes i epidèmies, encara que fins i tot a la fi del segle XIX aquesta no era una de les finalitats de l'elecció d'aquest tipus de materials, ja que no existien gaires elements científics per provar la relació entre causa i efecte de la malaltia. Evidentment l'opció pel més durador, fins i tot en habitatges senzills, implicava una tímida evolució en l'àmbit social: era una mostra del desig de perdurabilitat de l'habitatge que servia per reforçar la imatge de poder econòmic i social de les persones que l'habitaven. En el cas de Cervera, les façanes van conservar la seva estructura i, en algun cas, es van adornar amb serigrafies que oferien un plus ornamental i de modernitat a les velles cases "pairals" del lloc.

Una de les innovacions va ser la incorporació i extensió de la balconada a la façana principal, present a les cases de la burgesia cerverina. En l'època que ens ocupa, la balconada va tenir diverses funcions. En primer lloc, de tipus social i espacial: en consumir-se la separació entre els àmbits privat i públic i en recloure les dones a l'espai privat, les balconades i miradors els van servir per observar el carrer sense ser-hi i si ampliem el subjecte, van servir perquè els nous burgesos poguessin veure l'espectacle que brindava el carrer sense barrejar-se amb altres grups socials. És important també ressaltar la seva funció higiènica: en els anys finals del segle XIX ja estava fixada la relació entre ventilació i salut. La balconada permetia la renovació de l'aire de l'interior dels habitatges a la vegada que l'extensió i l'abaratiment del preu de les vidrieries impedié que el fred penetrés per aquestes grans obertures. Finalment, va ser un dels motors per al desenvolupament de la fosa metàl·lica que tindria una llarga vida plena d'encerts artístics en la forja del ferro, que es va convertir en un dels sectors més excel·lents del modernisme català.

Un altre dels signes exteriors de la riquesa i estatus de la burgesia vuitcentista en l'àmbit de l'habitatge va ser el portal. Es van decorar profusament sostres i parets i es van afegir sumptuoses escales, especialment les que anaven als pisos principals, habitatge habitual dels amos de l'immoble. Importava, de manera especial, mostrar el poder social i econòmic de les persones que vivien en l'habitatge als que eren fora, als que passaven. En el cas de Cervera el disseny del portal va ser menys rellevant a causa de la permanència de restes de tradicions agràries a les cases de la burgesia d'aquest lloc. Les plantes baixes dels habitatges unifamiliars -que transformen les seves altres plantes, especialment la segona que van destinar a l'habitatge familiar- acollien una sèrie de dependències relacionades amb les pràctiques agràries com cellers o cups, alguns dels quals es conserven avui dia. No podem oblidar que la ciutat de Cervera era un nucli semiurbà i que les noves formes de viure no es podien aplicar amb un mimetisme total.

En el repàs dels elements interiors més característics de l'habitatge de la burgesia cerverina apareixen, com en l'aspecte extern, signes comuns amb la d'altres localitats. També, per a aquest cas concret, es podrien fixar com a precedent els palaus de l'aristocràcia ja que molts dels seus elements van servir d'inspiració per a la distribució i el disseny de l'espai habitable burgès. Un espai, generalment, més ampli que el dels habitatges de les classes acomodades d'èpoques anteriors i un espai presidit per l'especialització de les diferents habitacions, que acaba, definitivament, amb la polivalència d'espais d'antany: rebedor, avantsala, sala, gabinet –destinat a rebre poques persones i, en general, “de confiança”- menjador, alcoves –paraula que es va substituint per dormitori- per als diferents membres de la família, sala de bany, cuina, rebost, cambra de planxa i costura i recintes destinats al servei. En el cas d'alguns habitatges de Cervera les habitacions del servei es releguen a la tercera planta que, a més, acollia alguna altra estança relacionada amb l'emmagatzematge de productes per al consum de la casa, entre els quals destacaven els derivats de la matança del porc i les múltiples andròmines que s'anaven rebutjant però que mai es llençaven i que inundaven l'espai que a Catalunya coneixem com a golfes. La separació de la família burgesa i el servei

és evident. Es practica una espècie de segregació vertical que té alguns elements en comú amb les formes de vida del servei al París de Haussmann, durant el II Imperi francès, on les habitacions del servei eren al pis superior dels edificis, a la zona de les golfes.

Un altre element que cal destacar és l'augment considerable del parament de la cuina i la casa. Més amunt s'insistia que alguns estudiosos relacionen els començaments d'aquest augment amb el fenomen econòmic conegut com a revolució industrial. Per a aquests va ser essencialment una revolució produïda més pel consum que per l'estirada produïda pels tèxtils i després pel ferro i l'acer. Tal com reflecteixen els inventaris post mortem de membres d'aquestes famílies i d'altres esteses pel territori, es van multiplicar els utensilis de cuina –cassoles, olles, paelles- i una gran varietat de peces de cuina especialitzades: xocolateres, molinets per a diferents productes, mantegueres, vinagreres, escumadores, cullerots... També els objectes de taula: vaixelles de diferents tipus, cristalleries, coberteries, adornaments de taula..., sense oblidar l'augment de la roba de vestir la taula: mantells, tovallons, de diferents formes i colors. Aquesta abundància d'objectes implicava l'increment d'armaris de rebost, aparadors o vitrines per guardar els nous utensilis i, amb això, un augment i diversificació dels mobles destinats a emmagatzemar-los.

Així doncs, també es va ampliar i diversificar el mobiliari. Mónica Piera, en aquesta publicació, ha realitzat un estudi sobre la distribució d'espais, el mobiliari i els objectes de decoració de la casa Duran i Sanpere al qual poca cosa podem afegir. Únicament podem insistir en el fenomen de la difusió i generalització del mobiliari al llarg del vuit-cents, especialment des de la segona meitat de segle. És clar que des de l'antiguitat els privilegiats disposaven d'un mobiliari ric, variat i especialitzat, però al segle XIX es va estendre entre amplis sectors de la societat, i la seva influència arribà a certs estrats de les capes populars: de la noblesa passa a l'alta burgesia i d'aquesta a la mitjana i petita burgesia que limitava o formava part de les classes populars urbanes o camperoles. Aquesta socialització de l'equipament de la casa es va realitzar amb certa rapidesa, encara que amb importants diferències

en la qualitat i quantitat dels objectes. Convé també ressenyar una altra de les característiques del moment: la ràpida successió d'estils en el mobiliari i la seva ràpida adaptació a amplis sectors socials. Solament en la segona meitat del XIX es van succeir a Espanya l'estil isabelí, el neogòtic de la restauració –alfonsí- i el modernista, convivint amb estils importats. Un altre aspecte propi d'aquest moment, fins arribar al modernisme, va ser la despreocupació dels arquitectes respecte al mobiliari que despectivament consideraven un assumpte menor i fora del noble art de l'arquitectura. Antoni Gaudí va trencar, com és sabut, amb aquesta apreciació i va dissenyar tot tipus de mobles adaptats a la seva concepció de l'espai.

Van augmentar els mobles i en van aparèixer altres de nous. Entre les aportacions més innovadores cal destacar la introducció del sofà –canapè o divan- signe de l'extensió del nou concepte de *confort*, paraula que, per si sola, és un clar exponent de l'evolució i les influències del capitalisme europeu ja que l'expressió castellana es deriva de la paraula francesa *confort*, i aquesta de l'anglesa *comfort*. Amb ella es resumeix gràficament el protagonisme d'aquestes dues grans potències europees en la gestació i extensió del nou sistema econòmic. Un altre fenomen lligat a l'augment del consum és la generalització de l'armari que va anar substituint la còmoda (M. Piera Miquel, 2005). Hi ha múltiples referències als armaris –amb diferents usos i de diferents formes- ja en l'Edat Mitjana i aquests es van conservar fins a l'època contemporània. La diferència essencial va ser l'extensió i generalització d'aquest moble. L'augment del consum i la diversificació del vestuari –vestits d'hivern, estiu, tardor, de matí, tarda, nit, festes..., augment de la roba de casa: llençols, mantells, tovalloles, pentinadors...- va implicar l'ampliació dels contenidors d'aquestes peces que ja no cabien en les innovadores còmodes del segle XVIII. Paral·lelament, es van anar també estenent els armaris destinats a altres usos, especialment els armaris llibreria, que van respondre també a l'ampliació de l'hàbit de la lectura, especialment entre les dones, un dels signes de distinció entre els grups burgesos. La cura per al detall i el barroquisme decoratiu va repercutir també en l'adornament de les parets i en els sostres. Els vells penjaments i tapissos nobiliaris van ser substituïts pel paper i en les peces

considerades nobles es va utilitzar l'estuc i la fusta. La importància del paper pintat com a element decoratiu, present i ben conservat a la Casa Duran, la destaca Teresa Canals en aquestes pàgines.

Però les modificacions en l'habitatge no acaben amb els canvis produïts al seu exterior i interior motivats, essencialment, per l'estatus econòmic dels seus protagonistes. Una altra sèrie de factors diversos, encara que estretament interrelacionats amb l'enlairament econòmic, els van afectar. Els progressos en la ciència mèdica amb el descobriment dels bacteris i, especialment, l'extensió d'aquests avenços en les dues últimes dècades del vuit-cents –el pas del període prebacterià al bacterià- van servir per esperonar i van convertir els metges en apòstols que predicaven noves formes de viure. Van aconseguir que s'entenguessin i que es portessin a la pràctica -entre els grups socials que tenien mitjans econòmics per a això- dos de les seves propostes: la ventilació i la higiene. L'extensió d'aquestes mesures i la comprovació dels beneficis que aportaven van afectar de ple els habitatges. En els de nova construcció es van obrir patis interiors per dotar de ventilació directa a totes les habitacions i la distribució espacial dels dormitoris va patir una gran transformació: de la vella alcova, cubicle en el qual amb prou feines cabia un llit, es passa als dormitoris individualitzats, amplis i amb possibilitats de ventilació. Paral·lelament a aquestes influències exercides des de l'àmbit de la medicina, on s'estaven produint notables canvis de paradigma, cal comptar també amb canvis socials i de mentalitat. És evident la disminució del nombre de fills en les famílies burgeses –factors demogràfics- i també l'aplicació pràctica de nous corrents filosòfics i psicològics que posaven l'accent en les diferents etapes de la vida humana i en les quals van perfilar períodes intermedis. La incorporació de l'adolescència i de la joventut al procés vital de la societat sumat a la disminució del nombre de fills va revolucionar l'espai de l'habitatge, especialment, els espais destinats al descans i a la prole. I tots aquests canvis corrien paral·lels a la consolidació cada vegada més gran de l'individualisme burgès i a l'assimilació i posada en pràctica per aquest grup de la moral victoriana, que va incidir de manera especial en l'àmbit sexual. En conseqüència, els dormitoris

individualitzats o, com a mínim, la separació de sexes durant el temps de descans, es va convertir en preceptiu per a la burgesia emergent.

El capítol de la higiene corre paral·lel als grans descobriments en l'àmbit de la transmissió i identificació d'una sèrie de malalties –la més cridanera va ser la tuberculosi- i a la lluita dels professionals de la medicina i d'altres científics socials contra el flagel de les epidèmies, presents i fins i tot devastadores a l'última cambra del vuit-cents. Al llarg d'aquest procés es van anar perfilant les causes d'aquestes amenaces i, algunes d'elles, remetien a la contaminació de les aigües de boca per les deixalles orgàniques, sumada a l'amuntegament i a l'alimentació precària dels habitants de certs nuclis urbans. Les mesures higièniques i sanitàries que es van anar aplicant lentament i que van trigar a generalitzar-se van afectar, com no podia ser d'altra manera, els habitatges burgesos. I així com la tuberculosi va incidir en la ventilació i l'ampliació de la cubicació de les habitacions, altres malalties contagioses, entre elles el còlera, van contribuir a accelerar el procés de l'extensió del clavegueram i a la instal·lació de l'aigua corrent als habitatges.

La generalització del vàter i de la sala de bany a les cases va ser molt lenta i va dependre de l'extensió de l'aigua corrent i del clavegueram, encara que el procés es va escurçar entre els grups privilegiats de les grans ciutats. L'eliminació de les clavegueres als portals i la seva substitució per pous negres es va anar realitzant en les grans urbs espanyoles a partir de la dècada de 1830 i el clavegueram va començar a estendre's a partir de 1868. En els espais semiurbans la utilització dels pous negres va durar fins a mitjan segle XX i, pel mateix volum de població, va presentar menys inconvenients que a les grans ciutats. L'extensió de l'aigua corrent va començar a Barcelona en els primers anys del segle XX, quan es va anar aplicant el vell pla de García Faria, *Projecte de sanejament del subsòl de Barcelona. Clavegueram – drenatge – residus urbans*, de 1891 (Tatjer, M., 2001). Va permetre, de manera lenta, la incorporació del lavabo i del vàter als habitatges. A les principals nacions europees la dinàmica va ser semblant: el 1962 a la ciutat de París solament hi havia un 30% dels habitatges amb bany o dutxa i solament un 50% disposava de vàter. Sigui com sigui, la posada en marxa d'aquestes mesures va suposar

canvis importants per a la salut i també la generalització de nous espais als habitatges dels grups privilegiats que a partir de llavors van anar prenent entitat, es van fer indispensables i es van convertir en un dels símbols més representatius de la privadesa burgesa.

Juntament amb l'extensió dels desguassos i l'aigua corrent va haver-hi dues fonts d'energia, el gas i l'electricitat, que, no solament van modificar els habitatges burgesos, sinó també els de tota la població. L'extensió i aplicació del gas va ser més limitada i no va tenir repercussió fora de les grans ciutats on es va utilitzar, des d'època primerenca –a Barcelona cap al 1840- primer per a l'enllumenat públic, després per a les fàbriques i, posteriorment, a la fi del vuit-cents per als habitatges. La utilització del gas en els habitatges va tenir també repercussions espaials, higièniques i mediambientals, ja que es va prescindir de l'emmagatzematge del carbó, fet que va ajudar a mitigar, encara que no a eradicar, la presència d'insectes a les cases i a alliberar espais dedicats a aquesta tasca, que es van utilitzar amb altres finalitats. De totes maneres, el procés va ser molt lent i l'eliminació total d'aquest tipus de combustibles no s'ha aconseguit fins als nostres dies.

Molt més decisiva en la vida quotidiana va ser la introducció de l'electricitat. Capel (2005, 142) aclareix les fases de la seva utilització: primer com a font d'il·luminació, després com a font de calor i moviment (calefacció, planxa elèctrica, màquines de cosir, neveres...) i finalment com a font de comunicació. I encara que el procés d'introducció va ser ràpid –la dinamo va arribar a l'Escola d'Enginyers de Barcelona el 1874-, l'extensió va ser molt més lenta i està relacionada amb el desenvolupament de les centrals generadores d'energia sobrepasant el període d'entresigles objecte d'aquesta síntesi. A Barcelona, cap al 1930, l'electricitat estava present en el 50% dels habitatges. Majoritàriament en disposaven els grups privilegiats. En aquesta dècada, l'extensió de l'energia elèctrica domèstica va sofrir una aturada motivada per la guerra civil i les escassetats posteriors. Fins al 1940 no es va tornar a utilitzar i no serà fins al 1960 que se'n generalitza l'ús.. No obstant això, malgrat aquestes ruptures, els grups privilegiats van formar part d'aquest 50% de la població que va gaudir de l'energia elèctrica des dels inicis de la seva

instal·lació a les grans ciutats i també en nuclis poblacionals de menor envergadura.

En els nuclis semiurbans va ser també el grup burgès el que va introduir i es va beneficiar d'aquesta innovació. Mercedes Fernández Parades (2008, 250) aclareix com va haver-hi en època primerenca una sèrie d'inversors al medi rural que van impulsar la producció del fluid a les seves empreses i que venien el que els sobrava als ajuntaments i a consumidors domèstics o a altres industrials de la zona. Això ens pot aclarir la primerenca utilització de l'electricitat tant en l'àmbit públic com en el privat en nuclis poblacionals dispersos i apartats de les grans ciutats. En el cas de Cervera, segons les dades proporcionades per Carme Bergés, en la sessió extraordinària de l'Ajuntament, celebrada el 23 de gener de 1908, es va aprovar la instal·lació de l'electricitat a la ciutat tant per a ús públic com privat. Pocs mesos després la companyia elèctrica Krausse-Dessy va iniciar els treballs per estendre la xarxa i és molt probable que, en paral·lel a l'enllumenat públic, alguns particulars la introduïssin als seus habitatges.

I també a Cervera, com en qualsevol racó del món en el qual el grup social burgès hagués estat el protagonista dels canvis, l'electricitat aplicada a l'habitatge va originar canvis decisius per a l'espai domèstic i per als seus protagonistes. L'electricitat va alliberar temps a les mestresses de casa burgeses, que van iniciar un doble canvi: anar prescindint del servei domèstic i anar incorporant-se a l'espai públic. En una casa burgesa rentar la roba requeria una serventa que s'hi dedicqués, igual que a la compra diària d'aliments o a planxar la roba amb aparells que s'escalfaven al foc. D'altra banda, l'ampli grup de dones dedicades al servei domèstic va derivar al sector secundari, i va ser per aquesta via que va sortir de l'espai privat burgès, la qual cosa va permetre, amb el seu mimetisme, estendre les formes de vida apreses en els seus nous espais. Aquesta va ser una de les vies –n'hi va haver altres– que va iniciar un nou cicle: l'extensió de les formes de vida burgesa entre els estrats populars que, davant altres necessitats més peremptòries, havien relegat a un segon terme la qüestió de l'habitatge (Martínez de Sas, M. T., 2006).

Però la propagació i la utilització de l'energia elèctrica va tenir més implicacions. Va permetre un nou ús del temps prescindint dels condicionaments de la llum solar i d'un enllumenat mediocre. La burgesia que havia aconseguit imposar-se en l'àmbit social, econòmic i polític va aconseguir, finalment, utilitzar el temps a la seva conveniència, ja que múltiples activitats relacionades amb el treball i amb l'oci van incidir en el temps nocturn i es van ampliar les possibilitats de la seva ocupació d'una manera, fins llavors, impensable.

Bibliografia

ARIAS GONZÁLEZ, Luis. *Socialisme i habitatge obrer a Espanya (1926-1939)*. Salamanca: Edicions Universitat de Salamanca, 2003.

ARIAS GONZÁLEZ, Luis / LUIS DE MARTÍN, Francisco. *L'habitatge obrer en l'Espanya dels anys 20 i 30*. León: Editorial Col·legi Oficial d'Arquitectes de León, 2006.

CAPEL, Horaci. *La morfologia de les ciutats. II. Aedes facere: tècnica, cultura i classe social en la construcció d'edificis*. Barcelona, Edicions del Serbal, 2005.

FERNÁNDEZ PARADES, Mercedes: "La indústria elèctrica i la seva activitat en el negoci de l'enllumenat a Espanya, 1901-1935". A: *Ahir*, núm. 71, p. 245-265.

FERRER, Llorenç. *Masies i cases senyorials del Bages*. Manresa: Fundació Caixa de Manresa/Angle Editorial, 1996.

FRANCO RUBIO, Gloria. "L'habitatge en l'Antic règim: d'espai habitable a espai social", a *Chronica Nova*, núm. 35, p. 63-103, 2009.

GOODY, Jack. *La Família europea: assaig històric i antropològic*, Barcelona. Crítica, 2001.

MARTÍNEZ DE SAS, M. T. "Els començaments d'un problema secular: la política sobre l'habitatge obrer i els lloguers en els primers socialistes espanyols". A: CAPEL, H. i HIDALGO, R.: *Construint la ciutat al segle XXI. Reptes i perspectives*

urbanes a Espanya i Xile. Universitat de Barcelona / Universitat Catòlica de Xile, 2006, pàg. 243-263.

PIERA MIQUEL, Mònica. "La còmoda i el tocador, mobles de prestigi en la societat catalana del segle XVIII". A: *Pedralbes*, núm. 25, 2005, p. 259-282.

TATJER, Mercedes. "Control municipal de la salubritat i de la higiene domèstica a Barcelona (1856-1932)". A: FRAILE, P.: (ed), *Modelar per governar. El control de la població i del territori. Una perspectiva històrica. – Regulation et gouvernance. Le controle des populations et du territoire en Europe et au Canada, une perspective historique*. Barcelona, Geocrítica. Textos de Suport, Publicacions de la Universitat de Barcelona – Centre d'Estudis Canadencs, 2001, p. 59-78.

TELLO, Enric. *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700–1860*. Lleida: Pagès Editors, 1995.